

КУЧЕР

Володимир Іванович,
доктор історичних наук,
професор, головний науковий
співробітник сектору
наукознавства Національної
наукової
сільськогосподарської
бібліотеки НААН
(м. Київ)

ГЛОБА

Ольга Федорівна,
кандидат історичних наук,
доцент, доцент кафедри біології
та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
gof72@ukr.net
(м. Переяслав-Хмельницький)

АКАДЕМІК В. І. ВЕРНАДСЬКИЙ

ПРО РОЛЬ НАУКИ В РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано відношення академіка В. І. Вернадського щодо розвитку науки в період революційної кризи. Показано, що поряд із проведенням досліджень у різних галузях науки, учений чимало уваги приділяв напрацюванню питання про роль науки в поступальному розвитку суспільства. В.І. Вернадський загострив увагу на тому, що самодержавна влада Російської імперії фінансувала науку за залишковим принципом, вважаючи, що вона була забавкою певного кола людей. Деяко покращилося становище з приходом до влади Тимчасового уряду, внаслідок Лютневої революції 1917 р. Однак політичні помилки цього уряду не дозволили йому утриматися при владі. Становище із фінансуванням наукових установ, науково-дослідної діяльності змінилося з приходом до влади більшовиків. Було підтримано фінансуванням діяльність ряду наукових установ в аграрній галузі, стимульовано розгортання науково-дослідної роботи з метою забезпечення розвитку сільського господарства.

Ключові слова: академік В. І. Вернадський, революційна криза, розвиток науки, наукові установи, аграрна галузь, науково-дослідна робота.

ACADEMIC V. VERNADSKYI

ABOUT THE ROLE OF SCIENCE IN DEVELOPMENT OF SOCIETY

The article analyzes the attitude of academician V. Vernadskyi concerning the development of science during the revolutionary crisis. It is shown that along with conducting research in various fields of science, the scientist paid a lot of attention to the development of the question of the role of science in the progressive development of society. V. Vernadskyi highlighted the fact that the autocratic authorities of the Russian Empire financed science on the residual principle, believing that it was an enrichment of a certain circle of people. It were slightly improved the situation with the coming to power of the Provisional Government, as a result of the February Revolution of 1917. However, the political mistakes of this government did not allow him to stay in power. The situation with the financing of scientific institutions, research activities changed with the coming to power of the Bolsheviks. The financing of the activities of a number of scientific institutions in the agrarian sector was supported, and research activities were encouraged to ensure the development of agriculture.

Key words: *academician V. Vernadskyi, revolutionary crisis, development of science, scientific institutions, agrarian branch, research work.*

АКАДЕМИК В. И. ВЕРНАДСКИЙ

О РОЛИ НАУКИ В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

В статье проанализировано отношение академика В.И. Вернадского к развитию науки в период революционного кризиса. Показано, что наряду с проведением исследований в различных отраслях науки, ученый немало внимания уделял разработке вопроса о роли науки в развитии общества. В.И. Вернадский заострил внимание на том, что самодержавная власть Российской империи финансировала науку за остаточным принципом, считая, что она была прихотью определенного круга людей. Несколько улучшилось положение с приходом к власти Временного правительства, в результате Февральской революции 1917 г. Однако политические ошибки этого правительства не позволили ему удержаться у власти. Положение с финансированием научных учреждений изменилось с приходом к власти большевиков. Была поддержана финансированием деятельность ряда сельскохозяйственных научных учреждений, стимулировано развертывание научно-исследовательской работы в аграрной области.

Ключевые слова: *академик В.И. Вернадский, революционный кризис, развитие науки, научные учреждения, аграрная отрасль, научно-исследовательская работа.*

Проблеми висвітлення історії розвитку аграрної науки в Україні як

самостійної галузі знань присвячено чимало праць. Варто зазначити, що вагомий внесок щодо ролі науки, в тому числі й сільськогосподарської, в розвитку суспільства, зробив всевітньо відомий учений, академік В.І. Вернадський. Цілий ряд його фундаментальних праць присвячено ґрунтознавству, землеробству, іншим галузям сільського господарства. Він доклав чимало зусиль щодо розвитку сільськогосподарської дослідної справи, виступивши ініціатором заснування Сільськогосподарського наукового комітету України.

Дослідниками з'ясовано, що життєвий шлях, формування наукового світогляду В.І. Вернадського відбувалося також і під впливом української культури, національних традицій. Завдяки родинним зв'язкам він цікавився українською культурою, звичаями, побутом, історією українського народу. Цікавою є історія формування теорії морфолого-генетичного ґрунтознавства В.І. Вернадського. Свого часу він в експедиціях під керівництвом професора В.В. Докучаєва проводив ґрунтово-геологічне дослідження ландшафтів Полтавщини. Саме тоді увага вченого була зосереджена на біологічному факторі ґрунтоутворення, на ролі живої речовини, вироблені методики досліджень ґрунтів.

В.І. Вернадський був зачарований природою Полтавщини, під впливом чого придбав ділянку землі в селищі Шишаки, збудував житло. Час від часу родина Вернадських приїздила сюди на відпочинок. Весною 1917 р. В.І. Вернадський прибув до Шишак, де він проводив свої ґрунтознавчі дослідження, спостерігав за революційними подіями, життям місцевого населення. В.І. Вернадський підтримував тісні зв'язки з працівниками Полтавської сільськогосподарської станції, разом з ними проводив дослідження, зокрема з біогеохімії [1, с. 102].

В.І. Вернадського турбувало питання наукового забезпечення розвитку сільського господарства, доля селянства як головного продуцента продуктів харчування. У квітні 1918 р., перебуваючи на Полтавщині, він писав до М.П. Василенка, міністра народної освіти і мистецтв в гетьманському уряді

П. Скоропадського: «Мене та інших тут лякає думка втрати землі населенням, земля скоро буде переходити до німців. Думати про соціалізацію і націоналізацію, зберігаючи відстале ведення господарства мужиками (під самою Полтавою днями спостерігав сівбу наволоком – як у XVI і XVII століттях) і відповідну продуктивність при тісному зіткненні з капіталістичним і могутнім Заходом – безумство. За першої можливості поміщики будуть продавати свою землю німцям, явно або приховано, та й селяни, коли налагодяться податки (величезні), теж. Я загалом не розумію, чим буде розраховуватися Україна, головне багатство якої – земля, якщо вона землю виведе з товарообміну. Прийдеться захищатися, як полякам в Познані – особливо страшно для Поділля і Волині» [2].

Після більшовицького перевороту у жовтні 1917 р. в Росії В.І. Вернадський, побоюючись репресій з боку більшовиків, восени приїхав у свій маєток у Шишаках на Полтавщині. Більшовицькі провідники заборонили діяльність кадетської партії, до складу ЦК котрої входив В.І. Вернадський, оголосили її членів «ворогами народу», розпочали арешти її керівництва [3].

У свої листах до різних кореспондентів, спогадах В.І. Вернадський часто писав, що радянська влада не зможе побудувати державу здатну відродити науку, культуру, захистити права людини, особливо ті прошарки населення, які складали основні виробничі сили. У своїй праці «Інтелігенція і народна освіта» В.І. Вернадський писав, що «немислима організація держави при безправному – *de jure* або *de facto* – становищі творчих виробничих сил країни, з них найголовніші – селянство і інтелігенція. В тій або іншій формі це спостерігалось в самодержавній Росії і спостерігається і в радянській» [4, с. 247].

Володимир Іванович сподівався, що радянська влада довго не протримається. Він мріяв про побудову нової демократичної Росії у формі федерації, до складу, якої входитиме Україна. Ще у квітні 1918 р. у листі до М.П. Василенка писав, що не бажаючи підтримувати більшовиків, які в Петрограді прийшли до влади, він виїхав до Полтави. В умовах хаосу, руйнації

В.І. Вернадський писав: «Яке ж наше майбутнє? Невже більшовики протримаються до осені? Тоді загибель Росії і непоправний удар культурі» [5].

У травні 1918 р. В.І. Вернадський на пропозицію М.П. Василенка дав згоду очолити Комісію зі створення Української академії наук. Як писали автори – укладачі «Вибраних наукових праць академіка В. І. Вернадського», останній «першим з істориків науки розглянув академію наук, як особливий соціальний інститут, розкрив значення академічної організації науки, показав переваги та прогресивні риси академій, що трансформуються в наукові центри на державних засадах, довів ефективність такої форми організації національної науки в нових умовах, коли зростає значення розвитку природничих наук для економічного поступу держав та гуманітарних – для національного самоутворення» [1, с. 52].

На наш погляд, наведена оцінка творчої спадщини В.І. Вернадського найбільш повно відображає його глибоко обґрунтовану позицію щодо утворення Української академії наук, як визначального центру, розвитку всіх галузей науки.

В.І. Вернадський, розробляючи концепцію організації наукових структур, вищої школи, вважав, що вони мають будуватися на демократичних засадах, повинні мати широку автономію та самостійність. Він також стверджував, що необхідно прагнути до посилення наукового змісту навчання, виховання майбутніх професійних кадрів, які мали б взяти на себе завдання щодо розвитку науки, в тому числі й сільськогосподарської. В листі до М.П. Василенка від 18 травня 1918 р. В.І. Вернадський писав: «Без сумніву, бажано і необхідно об'єднати всі вищі школи в Міністерстві народної освіти (тобто політехнічний, гірничий інститути, інститут сільського господарства і т. д.) і зараз же підняти питання про утворення вищого навчального закладу в Катеринославській губернії на багатомільйонні пожертвування Калачевського» [1, с. 192].

Варто зазначити, що В.І. Вернадський у своїх щоденникових нотатках неодноразово згадував прізвище С.М. Калачевського. Останній володів у Криворізькому районі Катеринославської губернії залізним рудником. Він

будував робітникам житло, звів церкву, школу, лікарню, громадську їдальню, театральну залу. Незадовго до смерті С.М. Калачевський передав рудник в оренду Російсько-Бельгійському металургійному товариству. Отримані прибутки, близько 20 млн карбованців на рік, заповідав на благодійність. Згідно волі С.М. Калачевського в його маєтку мав бути збудований вищий навчальний сільськогосподарський заклад із зразковими фермами, полями, експериментальною базою, відділенням рослинництва, безкоштовним навчанням місцевого населення [1, с. 577].

У липні 1918 р. при Міністерстві народної освіти та мистецтв була утворена «Комісія з вищих навчальних закладів», яку очолив В.І. Вернадський, а секретарем став Б.Л. Лічков. Наприкінці липня 1918 р. В.І. Вернадський надіслав останньому «Вступну частину» до звіту комісії. Він писав В.Л. Лічкову: «Надсилаю Вам більш-менш опрацьований рукопис нашого звіту. Я думаю, що варто було б мати його копію переписану (може навіть дві – одну для Миколи Прокоповича Василенка). Скільки це буде коштувати? Я думаю, що цей звіт буде свого роду історичним документом і нам буде необхідно його надрукувати. Стиль ще не зовсім викінчений. Остаточоно можемо це зробити пізніше)» [4, с. 316].

В.І. Вернадський був цілком правий, підготовлена ним частина звіту має надзвичайно велику історичну цінність з огляду на роль і значення науково-дослідної роботи, в тому числі і в галузі аграрної науки.

Готуючи до друку вибрані твори В.І. Вернадського, укладачі помістили цю частину звіту під назвою «Наука в епоху революційної кризи», оскільки робота не була датована і не мала авторської назви. Текст «Вступної частини» було відтворено за машинописним варіантом, що зберігається в Меморіальному кабінеті – музеї В.І. Вернадського в Москві. Документа було передано до музею Б.Л. Лічковим в 1951 р. Укладачами також було встановлено дату написання – до 25 липня 1918 р.

Варто зазначити, що цей матеріал В.І. Вернадського мав безпосереднє відношення до розвитку сільськогосподарської науки в Україні того часу. В

цілому, величезна наукова спадщина останнього є невичерпною джерельною скарбницею для вивчення різних аспектів наукових і суспільно-політичних процесів, що відбувалися в Україні. Публікація його праць, результатів науково-дослідних пошуків, в тому числі і на ниві сільськогосподарської науки України, має не лише історичний інтерес. Перші національні наукові установи – Українська академія наук, Національна бібліотека, Науковий сільськогосподарський комітет утворювалися за безпосередньої участі В.І. Вернадського.

Окрему сторінку в науковій спадщині В.І. Вернадського складають його праці з історії та філософії науки. Вони стосуються роздумів ученого про руйнівні суспільно-політичні процеси в російському та українському суспільствах періоду Першої світової війни, Лютневої, Української національної революції, жовтневого перевороту більшовиків, громадської війни. В цих працях знайшло відображення національне питання, зокрема українське та пов'язане з ним польське, ставлення до різних політичних сил, роль і значення незалежної науки та демократичної освіти для розвитку держави в часи революційних суспільно-політичних потрясінь. Значна частина праць була написана В.І. Вернадським в Україні або видрукувана в українській періодиці того періоду, а також опублікована окремими виданнями пізніше. В багатьох з них В.І. Вернадський писав про своє відношення до розвитку науки у самодержавній Росії, періоду правління Тимчасового уряду, приходу до влади в Росії і Україні більшовиків. В цьому контексті актуальною залишається згадувана праця В.І. Вернадського «Наука в епоху революційної кризи». Ратуючи за всебічний, ґрунтовний розвиток науки в багатьох галузях знань, В.І. Вернадський однозначно стверджував, що вища школа і наукові установи мають своє життя, свої завдання, незалежні від тих державних форм, в яких вони знаходяться [5, с. 149].

В.І. Вернадського турбувала доля учених, які зневажені державою, завдяки власному ентузіазму прагнули докласти своїх зусиль для розвитку науки, в тому числі сільськогосподарської, щоб примножити знання про довколишній

світ. Він на власному досвіді та досвіді своїх численних колег, однодумців переконався, що їх становище особливо тяжке у переломні періоди. В епоху революційної кризи, наголошував В.І. Вернадський, в епоху, що вони переживали, коли руйнувалися старі форми державного і суспільного життя, коли процес утворення нових суспільно-політичних структур був досить довгим, становище діячів наукового світу і вищої школи ставало надзвичайно відповідальним, скрутним, а часом і трагічним. Учені повинні були не тільки зберегти утворені ними наукові установи в умовах революційної руїни, мали також подбати про наукову спадщину своїх попередників. У той же час, як зазначав академік, учені повинні були зберегти безперервність наукового процесу, тому що без цього самі форми вищої школи і наукової організації втрачають свої сенс і значення. Вони повинні безперервно, і в епоху революційних потрясінь нарощувати інтенсивність наукової роботи і організацію вищої освіти вже тому, що обидві ці сторони духовної діяльності людини, за своєю сутністю, вимагали безперервного розвитку і розширення. Будь-яка зупинка їх зростання, навіть при функціонуванні наукових структур, є для них недопустимою і рівнозначною застою і розкладанню.

Разом з тим, як зазначав В.І. Вернадський, не можна не враховувати й інших обставин. При всій небезпеці для науки і вищої школи революційних потрясінь, ці часи відкривають для наукової діяльності і вищої школи нові можливості, шляхи, закриті для них у звичайні періоди суспільного життя. Діячі вищої школи і науковці повинні скористатися революційним періодом, щоб отримати і закріпити здобутки науково-дослідної діяльності та досягнень у вищій школі. У цей період можна значно лише широко втілити в життя організацію наукової творчої роботи, яка дуже повільно реалізується у звичайних умовах, у сталих рамках існуючого державного ладу, але яка дуже необхідна у великих масштабах для людства. Значення цих періодів в історії наукової організації і вищої школи, безумовно полягала в тому, що в будь-якому революційному русі є елементи, які сприяють швидкому здійсненню прагнень і сподівань, що історично склалися. Якщо ці нові утворення вищої

школи і наукової організації праці революційної епохи організовані правильно, вони збережуться при будь-якому майбутньому державному ладі, який у своїх основах вийде з революції. Ці звичайні в революційні часи можливості розвитку науки і вищої школи набуватимуть у майбутньому визначального значення, особливо, коли ці галузі людської діяльності підтримуватиме держава [5, с. 150].

На думку В.І. Вернадського, питання організації науки в Російській імперії було далеко недостатнім, гіршим ніж становище вищої школи. Держава ніколи не вважала розвиток науки важливим завданням і дивилася на допомогу науковим дослідженням або з вузькопрактичного боку, або розглядала їх як непотрібну з державної точки зору розкіш, впроваджену в життя завдяки бажанню представників царської влади, або освічених впливових осіб, які близько стояли до державного правління. Саме тому надавалися надзвичайно мізерні і випадкові кошти на організацію науки і розгортання науково-дослідної роботи, у порівнянні з бюджетом і розмірами Росії.

Наука служила самодержавній політиці або диктатурі пролетаріату, а не була самоціллю. Обидві ці сили прагнули зруйнувати вищу школу і науково-дослідну роботу. Творча державна політика була відсутня. Тому не могло бути й мови про будь-яку, так необхідну наступність і планомірність у розвитку науки.

Однак життя, як зауважував В. І. Вернадський, значною мірою врегулювало питання щодо організації наукових досліджень, всупереч царській владі, яка поставила науку у вузькі рамки, не виділяючи достатніх коштів. Наукова робота розгорталася досить активно у відомчих установах, що входили до різних структур і органів народного господарства, і яка фінансувалася, за їх рахунок. Зокрема, значну роль у розвитку науки відігравали університети, інші навчальні заклади за рахунок власних коштів. Значна частина науково-дослідної роботи велася на кошти меценатів, частково на кошти учених – викладачів, працівників науково-дослідних установ тощо.

За свідченням В.І. Вернадського, в Росії чисто наукових державних

установ було обмаль. На всю імперію діяла лише одна Академія наук, а на її утримання та на наукову роботу відпускалися мізерні кошти. У Міністерстві народної освіти з його мільйонним бюджетом на чисто науково-дослідну діяльність також відпускалися мізерні суми, максимум 15–20 тис. крб. [5, с. 153].

Цілком обґрунтовано В.І. Вернадський стверджував, що в російській державної влади ніколи не було уяви про необхідність організації мережі наукових установ, регіональних центрів, які мали б обслуговувати інтереси всіх областей і всіх народів Росії. Лише в останні роки, перед революцією в Міністерстві народної освіти і в Міністерстві землеробства почав розроблятися план поширення мережі освітніх закладів і наукових установ, який остаточно було опрацьовано в період діяльності Тимчасового уряду. До цього вищі навчальні заклади і науково-дослідні установи утворювалися випадково, або у випадку крайньої необхідності, або настирливими домаганнями місцевих властей. Іноді вони утворювалися з точки зору русифікаторської політики уряду. Здебільшого кожен навчальний заклад був вогнищем політичної боротьби, знаходився під наглядом поліцейських органів. Вони відкривалися або закривалися за їх згодою.

В.І. Вернадський вважав, що зневаження інтересів місцевого життя, більшою мірою виявилось при організації наукової роботи. Найбільші наукові осередки в національних регіонах діяли на базі навчальних закладів, або знаходилися у структурах не зовсім пов'язаних з наукою. Тому значна кількість державних наукових центрів зосереджувалася у великих містах. Лише в передреволюційні роки, започатковувалася нова хвиля посиленого утворення наукових центрів у провінції, значною мірою під впливом пробудження національної самосвідомості населення і в зв'язку з тенденцією їх відкриття за останні роки. Під впливом зростання закладів вищої школи і потреб державного життя там утворювалися спеціальні сільськогосподарські, науково-дослідні установи різних напрямів, зокрема науково-дослідні станції і дослідні поля. Всі вони, як правило, знаходилися у зв'язку з вищою школою або з

центральними управліннями певних відомств. В цілому ж науково-дослідні установи зосереджувалися в столицях та у великих містах.

В.І. Вернадський цілком обґрунтовано вважав, що в окраїнних регіонах, зокрема в Україні, їх було недостатньо. «За оцінкою того становища, в якому на момент революції знаходилася вища школа і наукові установи, особливо для розуміння становища їх на Україні, необхідно звернути увагу ще на одну сторону – на централізацію державних проявів цього роду і на випадковість і нерівномірність їх розподілу на території Росії» [5, с. 155].

В.І. Вернадський писав, що революція до певної міри відкрила шлях до розвитку науки і вищої школи. За період діяльності Тимчасового уряду, при слабкості його державної влади, і політичних помилках, допущених цим урядом, що привели до перемоги крайніх революційних сил, в галузі науки і вищої школи було чимало зроблено. Утворено ряд наукових центрів, розроблено державний план організації вищої освіти, почали опрацьовуватися плани педагогічної, ветеринарної освіти тощо.

Аналізуючи діяльність радянського уряду щодо розвитку науки, розгортання науково-дослідної роботи, в тому числі і в галузі сільського господарства, В.І. Вернадський писав, що серед правлячих кіл нової влади знайшлися люди, які зрозуміли значення науки, і які зуміли зберегти наукові організації серед стихійної наростаючої руйнації. Загалом, наукова робота швидко стала на той шлях розвитку, яким вона велася при Тимчасовому уряді.

В.І. Вернадський зауважував, що все ж державні органи втручалися у діяльність наукових структур, що суперечить основним принципам широкої свободи і автономності наукової роботи, вони знаходилися у певній суперечності з ідеологічними засадами комуністичної держави. Разом з тим, писав академік, втручання партійних, радянських бюрократичних чиновників, силових структур у роботу наукових організацій незрівняне з втручанням їх у інші сфери життя. В науці свобода була більшою. Комуністична влада сприяла утворенню цілого ряду наукових установ, дала для цього такі кошти, яких ніколи ще не отримувала наука від держави в Росії. Лише тяжкі умови

напівголодного, незабезпеченого належним чином життя, громадянська війна, відірваність від світової науки, складнощі з друкуванням наукових праць, не дозволяли ученим скористатися можливостями, що відкривалися в тій мірі, в якій це було необхідно.

В.І. Вернадський вважав, що наукова спадщина збережена комуністичною владою, буде нею підтримуватися, розвиватися, примножуватися. Разом з тим, учений писав, що розвиток науки, в тому числі й сільськогосподарської, відбувався нерівномірно. Наукові інституції, центри були переважно зосереджені у великих містах [13].

На наш погляд, багатогранна наукова спадщина академіка В.І. Вернадського ще довго буде привертати увагу дослідників. Особливо важливі його праці про роль наукових знань у розвитку суспільства. Вчення В.І. Вернадського про ґрунти стало науковою основою щодо розвитку природного, органічного землеробства. Результати ґрунтознавчих пошуків ученого мали неабияке значення для розвитку наукових ідей в галузі морфолого-генетичного ґрунтознавства. В.І. Вернадський був одним з ініціаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні. Він став першим керівником Сільськогосподарського вченого (наукового) комітету України – предтечі сучасної Національної академії аграрних наук.

Список використаних джерел

1. Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського / ред. кол. : А. Г. Загородній, О. С. Онищенко, В. А. Смолій та ін. Київ : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2011. Т. 1, кн. 1. Науково-організаційна діяльність (1918–1921). 102.
2. Киржаев С. Н., Толстов В. А. Из эпистолярного наследия В. И. Вернадского. Письма украинским академикам Н. П. Василенко и А. А. Богомольцу. Киев : Киевская тип. науч. книги, 1991.
3. Волков В. П. Кадет Вернадский. В. И. Вернадский : pro et contra. Санкт-Петербург : изд. Русск. христиан. гуманит. ин-та, 2000. 240.
4. Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського / ред. кол. : А. Г. Загородній, О. С. Онищенко, В. А. Смолій та ін. Київ : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2011. Т. 1, кн. 2. Вибрані праці. 247.
5. Вернадський В. І. Наука в епоху революційної кризи. *Вибрані наукові*

праці академіка В. І. Вернадського / ред. кол. : А. Г. Загородній, О. С. Онищенко, В. А. Смолій та ін. Київ : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2011. Т. 1, кн. 2. Вибрані праці.

References

1. Zahorodnii, A. H., Onyshchenko, O. S., and Smolii, V. A. eds. (2011). *Vybrani naukovi pratsi akademika V. I. Vernadskoho. Naukovo-orhanizatsiina diialnist (1918–1921)*. [Selected scientific works of Academician V. Vernadsky. Scientific and organizational activities (1918–1921)]. Kyiv. 1. 1, 102. [in Ukrainian].

2. Kirzhaev, S. N., and Tolstov, V. A. (1991). *Iz jepistoljarnogo nasledija V. I. Vernadskogo. Pis'ma ukraïnskim akademikam N. P. Vasilenko i A. A. Bogomol'cu*. [From the epistolary heritage of VI Vernadsky. Letters to Ukrainian academicians N. Vasilenko and A. Bogomolets]. Kyiv. [in Russian].

3. Volkov, V. P. (2000). *Kadet Vernadskij. V. I. Vernadskij: pro et contra*. [The Cadet of Vernadskyi. V. Vernadskyi : pro et contra]. Saint Petersburg. 240. [in Russian].

4. Zahorodnii, A. H., Onyshchenko, O. S., and Smolii, V. A. eds. (2011). *Vybrani naukovi pratsi akademika V. I. Vernadskoho. Naukovo-orhanizatsiina diialnist (1918–1921)*. [Selected scientific works of Academician V. Vernadskyi. Scientific and organizational activities (1918–1921)]. Kyiv. 1. 2, 247. [in Ukrainian].

5. Zahorodnii, A. H., Onyshchenko, O. S., and Smolii, V. A. eds. (2011). *Vernadskyi V. I. Nauka v epokhu revoliutsiinoi kryzy. Vybrani naukovi pratsi akademika V. I. Vernadskoho. Vybrani pratsi*. [Vernadskyi V. I. Science in the era of the revolutionary crisis. Selected scientific works by Academician V. Vernadskyi]. Kyiv. 1. 2, 316. [in Ukrainian].

Рецензент:

Бородай І.С., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 21.06.2017 р.